

ISSN
2181-2126

2022
III SON

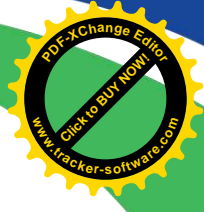
"ЛОГИСТИКА ВА ИҚТИСОДИЁТ"
илмий электрон журнали

"ЛОГИСТИКА И ЭКОНОМИКА"
научно-электронный журнал

"LOGISTICS AND ECONOMY"
scientific-electronic journal

www.economyjournal.uz

Электрон журнал Олий Аттестация комиссиясининг миллий илмий нашрлари рўйхатига киритилган.

ТАҲРИРИЯТ КЕНГАШИ

Таҳририят Кенгаши раиси

Муҳиддин Бахритдинович Калонов

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Таҳририят Кенгаши раиси ўринбосари

Комил Раббимович Хотамов

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Бош муҳаррир

Фахриддин Икромович Исаев

иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Таҳририят Кенгаши аъзолари:

и.ф.д., акад. Каландар Ходжаевич Абдурахманов

и.ф.д., проф. Абдуқодир Ҳамидович Тошқулов

т.ф.д., проф. Кунгратбай Авазимбетович Шарипов

и.ф.д., проф. Одил Қаландарович Абдурахманов

и.ф.д., доц. Мансур Пўлатович Эшов

и.ф.д., проф. Гулнора Каландаровна Абдурахманова

и.ф.д., проф. Мамаюнус Қаршибоевич Пардаев

и.ф.д., проф. Нодир Хосиятович Жумаев

и.ф.д., проф. Тулқин Хайитмуродович Фарманов

и.ф.д., проф. Алишер Жўраевич Тўйчиев

и.ф.д., проф. Адхам Азизович Фаттахов

и.ф.д., проф. Садридин Каримович Худойқулов

и.ф.д., проф. Султонали Умаралиевич Мехмонов

и.ф.д., проф. Шойзоқ Рахматович Холмўминов

т.ф.д., проф. Алимжон Ахмаджонович Рискулов

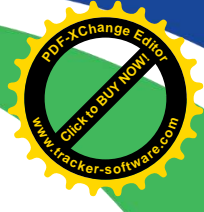
и.ф.ф.д.,(PhD) Kliment Lazarashvili (АҚШ, Жоржиа ХУ)

и.ф.д., проф. Hermann Sterzinger (Германия, Мюьнхен ТУ)

и.ф.д., проф. Masato Hiwatari (Япония, Токио ХУ)

и.ф.д., проф. Михаил Исакович Кутер (Россия Федерацияси, Кубан ГУ)

и.ф.д., проф. Sung Dong Ki (Корея, Сеул МУ)

и.ф.д., проф. Татаъяна Борисовна Леберът (Россия Федерацияси, Урал ГНТУ)
и.ф.д., проф. Зият Ниязович Қурбанов
и.ф.д., проф. Шахноза Жасуровна Эргашходжаева
и.ф.д., проф. Ақром Абдиевич Хошимов
и.ф.д., проф. Расул Олимович Холбеков
и.ф.д., проф. Ақтам Усманович Бурханов
и.ф.д., проф. Баходир Акрамович Хасанов
и.ф.д., проф. Каримжон Бакиджанович Ахмеджанов
и.ф.д., проф. Неъматулла Фатхуллаевич Каримов
и.ф.д., проф. Олим Мамаюнусович Пардаев
и.ф.д., доц. Бегматжон Юлдашалиевич Мақсудов
и.ф.д., проф. Нурбек Кадиорович Ризаев
и.ф.д., проф. Жаҳонгир Жалолдинович Урмонов
и.ф.д., Исламбек Машарипович Ниязметов
и.ф.д., доц. Нодира Баходировна Абдусаломова
и.ф.н., проф. Шахло Тургуновна Эргашева
и.ф.н., доц. Норбута Эшназарович Бабахалов
и.ф.ф.д (PhD), доц. Мунис Қурбонович Абдуллаев
и.ф.ф.д., проф. Одилжон Собирович Абдураззаков (Германия, Кёльн БМ)
и.ф.ф.д (PhD). Бобир Ортиқмирзаевич Турсунов
и.ф.ф.д (PhD). Мақсуд Сувонқулович Рустамов
и.ф.ф.д (PhD). Илҳом Ғиёзович Кенжаев
т.ф.ф.д (PhD). Ботир Инатович Абдуллаев

Масъул муҳаррир

и.ф.д., доц. Гулнора Мардиевна Шадиева

Веб-администратор А.Маматов

ЛОГИСТИКА ВА ИҚТИСОДИЁТ"

илмий электрон журнали

2022 йил
3 сон

МУНДАРИЖА:

Abdullaeva Sh. Abdulaev S.	<i>Is it worth to invest green? return based performance analysis</i>	8
Abrorov S.Z. Adxamjonov Sh.B.	<i>Dualistik moliya tizimiga ega mamlakatlarda islom moliyasining tahlili</i>	13
Akhmatova M.E.	<i>International connection of tourism and transport services</i>	20
Alimjanov N.X.	<i>O'zbekiston mintaqalarida sug'urta bozorini rivojlantirish muammolari</i>	24
Alimukhamedov Sh.P. Abdullayev B.I. Luqmonov M.M.	<i>Improvement of the method of ensuring the normative value of the coefficient of capacity utilization in city bus routes</i>	28
Axmadaliyeva N.	<i>Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida inson kapitalini rivojlantirish yo'llari</i>	34
Bakaeva M.A. Narzullaeva G.S.	<i>Reforms in new Uzbekistan: their economic and financial significance</i>	38
Butunov D.B. Bo'riyev Sh.X.	<i>"Ch" stansiyasi yuk poyezdlarini tuzish rejasining bajarilishi tahlili</i>	42
Igamova Sh.Z.	<i>Directions of activation of innovative activities at building materials enterprises</i>	48
Ismanov I.N.	<i>Buxgalteriya hisobi tizimida baholashning roli va ahamiyati</i>	54
Karimqulov J.I. Abduqaxorov B.O'.	<i>Offshor hududlar va ularning investitsiyalar mobilligini ta'minlashdagi ahamiyati</i>	60
Khakimov B.A. Sadibekova B.Dj. Turdikulov F.R.	<i>Do institutions really matter in financial market development?</i>	67
Khotamov A.Kh.	<i>Accounting and audit of finished product in light industry enterprises</i>	79
Muminova M.B.	<i>The impact of the bank's active and positive operations on the national economy</i>	84
Narbekova G.D.	<i>Umumumiy o'rta ta'lim muassasalarida byudjetdan tashqari mablag'lar hisobi</i>	90
Nasretdinova F.O. Ismoilova M.D.	<i>O'zbekistonda "islom moliyasi"ning tashkiliy iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari</i>	97
Odilov A.A.	<i>Rationale for external quality assurance in higher education: history and current trends</i>	104

Qayimova Z. Giyasov B. Abdullayev I.	<i>Tijorat banklarining yangi bank xizmatlari va mahsulotlarini joriy etish amaliyoti</i>	109
Tashmatov Sh.U.	<i>Internet savdoda logistik boshqaruvni takomillashtirish yo'nalishlari</i>	116
Tursunov A.	<i>Islomiy mikromoliyalashtirishning iqtisodiy zarurligi va qashshoqlikni qisqartirishdagi ahamiyati</i>	122
Urakova M.H. Tairova M.M.	<i>The role of innovative clusters in achieving efficiency</i>	128
Xalimova N.J.	<i>Ijtimoiy media mohiyati hamda strategiyalari</i>	132
Абдухалилова Л.Т.	<i>Тижорат банкларида валюта айирбошлаш шаҳобчаларида инновацион технологиялар асосида маркетинг тамойилларини қўллаш</i>	137
Абдувоҳидов А.А. Эшпўлатов Д.Б. Бегимқулов Ж.Ж.	<i>Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ўсиш сифатини аниқлаш ва унинг кўрсаткичлари таҳлили</i>	142
Абдукадинова К.А.	<i>Совершенствование подготовки конкурентных кадров в развитии третьего ренессанса Республики Узбекистан</i>	160
Абдуллаева А.Р.	<i>Ташқи иқтисодий фаолиятда трансчегаравий электрон тижорат</i>	165
Абдуллоев А.Ж. Абдуллаев З.А. Чориева Н.Қ.	<i>Кооперация муносабатларида фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари кластер усулини ривожлантириш</i>	171
Абдуллоев А.Ж. Одинаева Н.Ф. Дўстова А.Қ.	<i>Фермер хўжаликларида кооперация муносабатларини ривожлантиришда касбий малакали кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакаларини ошириш тизимини такомиллаштириш</i>	178
Акрамов Ғ.Б.	<i>Ҳудудларни барқарор ривожланишини таъминлашда молиявий салоҳият таҳлилини такомиллаштириш</i>	186
Алимов Р.Х. Мусаева З.А.	<i>Ўзбекистон Республикасида камбағалликнинг қисқартиришга таъсир этувчи омиллар таҳлили</i>	192
Аминова Н.У.	<i>Ислом молияси тамойиллари асосида инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг хориж мамлакатлари тажрибаси</i>	201
Асқарова М.И.	<i>Оила миграцияси: муаммолар ва ечимлар</i>	208
Ахмедов О.	<i>Бюджет ташкилотларида қурилиш таъмирлаш харажатлари аудити ва молиявий назоратини такомиллаштириш</i>	214
Ахмедова У.Х. Мавлонов С.Х. Арзуманян С.Ю.	<i>Влияние мировых событий на денежно-кредитную политику центрального банка Республики Узбекистан</i>	223
Аҳмаджонов А.К.	<i>Электр энергетика акциядорлик жамиятларида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқ молиявий ҳисоботларни тузиш муаммолари</i>	228
Байжанов Д.С.	<i>Ўзбекистонда ислом молияси инструментларидан фойдаланишни ривожлантириш йўллари</i>	234

Баҳриддинова М.А.	Жаҳондаги демографик вазият ва уни ўрганишнинг баъзи масалалари	240
Бердиева У.А.	Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш	248
Гаипов Ж.Б.	Институциональные основы платежных систем Республики Узбекистан	255
Джумаев Ф.Т.	Минтақани саноат таркибий ўзгаришларни моделлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари	266
Дусбоев Ў.Х.	Микромолиялаш ташкилотлари фаолиятининг иқтисодий-ҳуқуқий асосларининг айрим долзаб жиҳатлари	273
Зиё Ш.А.	Исломиий ва анъанавий молиявий хизматларнинг қиёсий таҳлили	279
Ибодов К.М.	Самарқанд вилоятида ресторан хизматлари соҳасининг ҳолати ва ривожланиш тенденциялари	284
Каландаров Р.А.	Институционал ўзгаришларнинг динамикасига таъсир қилувчи омиллар	291
Камилова И.Х.	Тижорат банкларида инвестицион кредитлашни ривожлантириш истиқболлари: хорижий мамлакатлар мисолида	302
Кузиев А.У.	Транспорт тармоғи ҳолатининг ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсири	308
Курбонбекова М.Т.	Марказий банк монетар сиёсати мажбурий захира инструментининг аҳамияти	315
Мавланов Н.	Хўжалик юритувчи субъектларда кредит миқдорини максимал ҳажмини аниқлаш методикасини такомиллаштириш	324
Мадреймов К.Т.	Экологик хавфларнинг олдини олишнинг иқтисодий механизмлари	330
Мансуров М.А.	Давлат бюджети харажатларининг ғазна ижроси	337
Махмадутов Ж.М.	Жисмоний шахслардан мол-мулк ва ер солиқларини ундириш тартибини ишлаб чиқиш самарадорлиги	345
Мирзоев Б.Ш.	Давлат молиявий назорати тизимида самарадорлик аудитининг хориж тажрибаси ва уни жорий этишнинг зарурлиги	351
Мирсаидова Ш.А.	Пути модернизации производства в цифровой экономике	360
Мукимов Х.А.	Особенности внедрения KPI в правоохранных структурах	365
Муминова Э.А.	Тўқимачилик саноати тармоғида ҳудудларни ривожлантиришда инновацион кластерларни бошқаришни такомиллаштириш	370
Нормурзаев У.Х.	Мамлакатимизда солиқ имтиёзлари самарадорлигини ошириш йўллари	379
Олимжонов З.З.	Давлатнинг қарзларини бошқариш стратегиясини ишлаб чиқишда халқаро меъёрларни жорий этишнинг аҳамияти	386
Рахимова Х.У. Сайиткулов Ж.И.	Методология расширения диверсификации банковской деятельности в условиях цифровизации	393

Сабирава З.Қ.	<i>Хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш</i>	399
Сайфуллаев М.С.	<i>Бозор иқтисодиёти шароитида активларнинг иқтисодий мазмуни, уларнинг туркумланиши ва такомиллаштириш</i>	404
Салоҳиддинов С.А.	<i>Глобаллашув шароитида ишлаб чиқариш жараёнларининг истиқболли прогнозлари</i>	410
Табаев А.З. Суюндиқова Д.М.	<i>Боғдорчилик ва узумчиликка ихтисослаштирилган хўжаликларга кўрсатиладиган суспензия сепиш хизматини ривожлантириш истиқболлари</i>	416
Турсунқулов И.А. Норбоева Д.Д.	<i>Қурилиш материаллари корхоналарида бошқарув механизмини такомиллаштириш йўллари</i>	422
Турсунов Б.О.	<i>Мамлакатимиз саноат тармоғининг молиявий хавфсизлигини таъминлашда циклик динамикаси таҳлили</i>	432
Усмонов К.А.	<i>Ўзбекистонда қўшилган қиймат солиғини такомиллаштириш бўйича йўналишлар</i>	441
Фаттаева Н.Р.	<i>Мамлакат логистик имкониятларини кенгайтириш йўналишлари</i>	446
Ҳамидова З.А.	<i>Ўзбекистон шароитида ҳунармандчиликни ривожлантириш бўйича иқтисодий сиёсати ҳолатининг таҳлили</i>	451
Ҳожиёв Э.Ё.	<i>Ўрик маҳсулотларининг экспорт салоҳиятини оширишда маркетинг тадқиқотларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари</i>	465
Ҳамдамов О.Н. Сайфиева З.Х.	<i>Ўзбекистонда капитал бозорини ривожланиш тенденциялари ва имкониятлари</i>	473
Шарипов К.А. Зайниддинова У.Дж.	<i>Автосаноат корхоналарида бенчмаркинг стратегиясини такомиллаштириш йўллари</i>	479
Шодиёв А.А.	<i>Кичик бизнес корхоналар учун МҲХСининг мазмуни, аҳамияти ҳамда маҳаллий корхоналарда қўллаш истиқболлари</i>	491
Эргашев Қ.Э.	<i>Ўзбекистонда рақамли божхона хизматларини ривожлантириш билан боғлиқ долзарб масалалар</i>	501
Юлдошева Г.А.	<i>Корхоналар фаолиятини молиявий моделлаштириш зарурлиги</i>	506
Юсупов А.Р. Юнусов И.И.	<i>Ўзбекистон Республикасида ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш муаммолари ва ечимлари</i>	513
Юсуфалиев О.А.	<i>Аҳолининг фаровонлиги оширишда бандликни таъминлашнинг долзарб масалалари</i>	519

**ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА КООПЕРАЦИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДА КАСБИЙ МАЛАКАЛИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ, ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАЛАРИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

*и.ф.ф.д., доцент Абдуллоев А.Ж., Одинаева Н.Ф., Дўстова А.Қ.
Бухоро Давлат Университети*

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида олиб борилаётган ўзгаришлар ва инновациялар, фермер хўжаликларида кооперация муносабатларини ривожлантиришда касбий малакали кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакаларини ошириш тизимини такомиллаштириш масалалари баён этилган.

Калит сўзлар: фермер хўжаликларида, кооперация, касбий малакали кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакаларини ошириш.

**SYSTEM OF TRAINING, RETRAINING AND PROFESSIONAL TRAINING OF
PROFESSIONALLY QUALIFIED PERSONNEL IN THE DEVELOPMENT OF
COOPERATIVE RELATIONS IN FARMS**

*c.e.s., Associate Professor Abdulloev A.J., Odinaeva N.F., Do'stova A.Q.
Bukhara State University*

Annotation. The article describes the changes and innovations in the agricultural sector in Uzbekistan, the issues of improving the system of training, retraining and advanced training of qualified personnel in the development of cooperative relations on farms.

Key words: on farms, cooperation, training, retraining and advanced training of professionally qualified personnel.

1. Кириш

БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ОҚХТ) таҳлилларига кўра, дунёда ҳар йили деҳқончилик маҳсулотлари нархи ошиб бораётганлиги кузатилмоқда, унлаб мамлакатларда миллионлаб кишилар ёрдамга муҳтож. Хусусан, сўнги маълумотларда она сайёрамизда ҳар куни 25 минг киши қашшоқлик ва очарчиликдан кўз юмаётгани қайд этилган. Бу рақамлар, табиийки, жаҳон ҳамжамиятини ташвишга солаяпти.

Жаҳонда аҳоли сонининг кўпайиши ҳозирги суръатда давом этса, 2050 йилда сайёрамиз нуфуси 10 миллиард нафарга етиши мумкин экан.

Мутахассисларнинг айтишича, демографик ўсиш фуқароларининг аксариятини ёшлар ташкил қиладиган Ўзбекистонда яққолроқ сезиладигани, бу озиқ-овқат хавф сизлигини таъминлашга янада жиддий эътибор қаратишни тақозо этади. Бинобарин, бугунги кунда дунё бўйича салкам 1 миллиард киши тўйиб овқатланмасликдан азият чекаётгани мазкур масаланинг нақадар жиддийлигини кўрсатиб турибди.¹

2. Адабиётлар шарҳи.

Фермер хўжаликлари бўйича хорижий олимларда Бенедикт, Савченколар (2019) ўз илмий ишларида фермер хўжаликларининг аҳамияти, уларда корпорация ва бугунги кундаги ақлли фермер 4.0 платформаси бўйича модуллар ишлаб чиқишган.

Погодина ва Веселовскийлар (2015) кластерларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётдаги ролини ўргандилар. Инновацион кластерларни шакллантириш ва

¹Халқ сўзи, 2018 йил 24 май №106(7064).

ривожлантириш асосида ижтимоий-иқтисодий тизимларнинг инновацион салоҳияти... ошириш йўллари йўганиб, кластерли ёндашувни жорий этиш зарурлигини асослаганлар. Инновацион ижтимоий-иқтисодий тизимни ривожлантириш моделлари ва механизмларини, мамлакатнинг илмий-техникавий ривожланишининг воситалари ва тенденцияларини таҳлил қилишиб, инновацион фаолиятни рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш бўйича кўрсатмалар ва инновацион сиёсат воситаларини бериб ўтишган.

Упфоф (2019) фермер бошчилигида халқаро суғориш бошқарувини такомиллаштириш, жараёни тўғри йўлга қўйиш ва бу орқали самарадорликка эришишни таҳлил қилган.

Тожибоева (2017) ўз илмий тадқиқотларида қишлоқ хўжалигининг аграр тармоқдаги хўжалик субъектларининг пайдо бўлиши, яшовчанлиги ва самарадорлигига таъсир этувчи ўзига хос хусусиятларни асослаб берган.

3. Тадқиқот методологияси.

Ушбу тадқиқотда фермер хўжаликларида кооперация муносабатларини ривожлантиришда касбий малакали кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакаларини ошириш тизимини такомиллаштириш бўйича анализ, синтез, индуктив ва дедуктив, қиёсий таҳлил ҳамда моделлаштириш методларидан фойдаланилган.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Бугунги шиддат билан кечаётган замонда мамлакатимизда аграр соҳани ислоҳ қилишга, умуман соҳада бошқарув тизимини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ишлар ва чуқур ислохотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, бошқарув тизими фаолияти самарадорлигини ошириш, очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш, соҳада мавжуд муаммолар ҳамда ишлатилмаётган имконият ва захираларни чуқур ҳамда атрофлича таҳлил қилиш асосида унинг энг илғор, замонавий шаклари ва усуллари жорий қилинаёпти.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 мартдаги “Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4239-сонли қарорида белгиланган мақсад ва вазифаларнинг аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш лозимки мазкур қарорда айнан кластерлар ва кооперация муносабатлари асосида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини самарали ташкил этиш масалалари устувор вазифа сифатида белгилаб берилди.

Ушбу қарор аграр соҳа тармоқлари ва хўжалиklarининг ўзаро қўшилган қиймат занжири таркибидаги боғлиқ муносабатларини яхлит тизим асосида ташкил қилиш ва интеграциялашуви борасида стратегик аҳамиятга эга бўлган ҳуқуқий асос бўлди.

Ислохотлар жараёнида назарда тутилган айрим чора-тадбирлар ва тегишли қонунлар моддаларининг амалиётга татбиқ этилмаганлиги оқибатида вужудга келган салбий ҳолат ва тенденцияларни танқидий тадқиқ этиш бугунги кун талаби эканлигини тан олиш ва ҳал этиш лозимлигини алоҳида эътироф этиш жоиздир.

Чунки, таҳлиллар кўрсатишича, ҳозирги кунда “...фермер хўжалиklarининг асосий қисми қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан чекланиб қолмоқда, уларнинг қайта ишлаш, сақлаш, тайёр маҳсулотларни сотиш ва хизматлар кўрсатиш каби кўп тармоқли фаолиятини йўлга қўйишда мавжуд имкониятлардан фойдаланилмаёпти; ...деҳқон хўжалиklари ва томорқа ер эгаларини моддий-техника ресурслари билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатишда зарур инфратузилмалар яратилмаган ҳамда соҳада бозор меха-низмлари етарли даражада шаклланмаган; ...аксарият фермер хўжалиklarининг бугунги молиявий аҳволи замонавий, ресурс тежовчи қишлоқ хўжалиги техника воситаларини харид қилиш, ишлаб чиқаришда илғор агротехнология, инновация ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш имконини бермаяпти” (Фармон, 2017).

Юқоридаги ҳулосаларга асосан, республикамиз қишлоқ хўжалигида ҳозирги кунда маълум даражада шаклланган кластерлар ва ташкил этиладиган янги кооперативлар, шунингдек, уларнинг таркибий субъектлар билан бўладиган муносабатлар тизими ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқаришнинг демократик (корпоратив) шаклларининг ҳозирги ҳолати, имкониятлари ва уларни иқтисодиётни эркинлаштириш, модернизациялаш ва инновацион ривожлантириш талабларига мос такомиллаштириш

муаммоларини ўрганиш асосида тегишли илмий-услубий таклифлар, амалий хулоса тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда томорқа ер эгалари таъсисчилиги (аъзолиги)да ҳар бир маҳсулот турини етиштириш хусусият ва талабларини эътиборга олган ҳолда горизонтал ва вертикал типлардаги қишлоқ хўжалик кооперативларини, шунингдек, аграр соҳа билан боғлиқ инфратузилмалар таркибида турли хизматлар кўрсатишга ихтисослашган кооперативлар ташкил этиш ҳозирги давр талаби эканлигини эътироф этиш лозим.

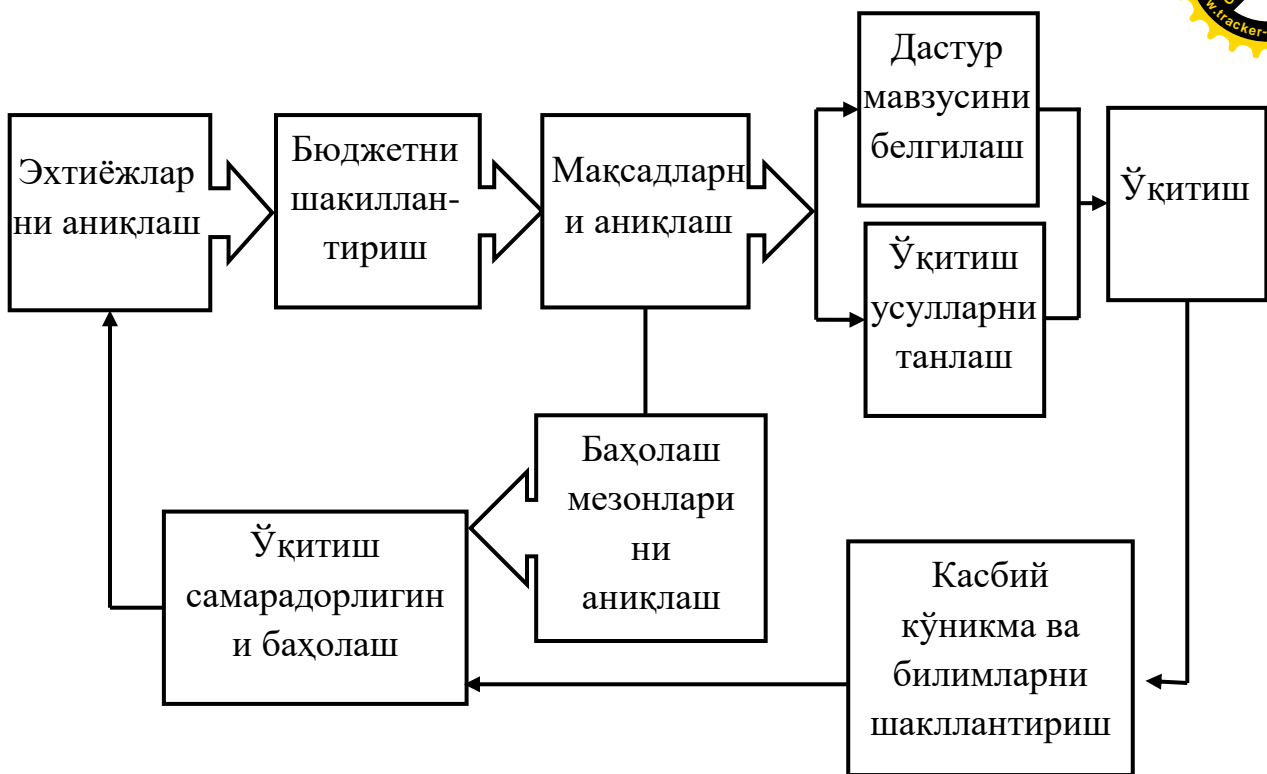
Ҳозирги амалиётда фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг фаолиятларида асосий восита ва молиявий маблағларининг камлиги, ишлаб чиқариш ҳажмининг кичиклиги, инвестициялаш борасида имконият ва жозибадорлигининг пастлиги ва бошқа сабабларга кўра уларда ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва диверсификациялаш жараёнларини самарали ташкил этиш мураккаб кечмоқда. Аниқроқ қилиб айтганда, уларда мулкчилик ва мулкый муносабатларнинг бозор иқтисодиёти талабларига бирмунча мослигига қарамасдан, бироқ, амалиётнинг кўрсатишича, уларнинг ҳозирги ўлчами, якка ҳолда тарқоқ фаолият юритиши ва молиявий заифлиги шароитида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминлайдиган техник-технологик қайта қуролантириш тадбирларини амалга ошириш орқали қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлигини барқарор ошириш имкониятлари чекланганлиги сир эмас.

Бошқа томондан эса, келгусида қишлоқ хўжалигида олиб бориладиган ислохотларнинг асосий мақсадларидан бўлиб фермерлик ҳаракати, шунингдек деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ишлаб чиқариш фаолиятини самарали ташкил қилиш, модернизациялаш ва диверсификациялаш асосида уларнинг бошқа субъектлар билан бўладиган муносабатларини ўзаро манфаатдорлик тамойилларига мос равишда такомиллаштириш ва ўйғунлаштириш ҳисобланади.

Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасининг гувоҳлик беришича, қишлоқ хўжалигида кооперация шакл ва муносабатларини ташкил қилиш, ушбу тизимга фермер ва уй хўжаликларини жалб этиш улар томонидан мавжуд ишлаб чиқариш воситалари ва молиявий ресурсларини ихтиёрийлик тамойили ва улушли пай механизмига асосан бирлаштирган ҳолда қишлоқ жойларида меҳнат бандлиги, ишлаб чиқариш, техник-технологик жараёнларни инновацион ривожлантириш ва иқтисодий-ижтимоий муаммоларни ўзаро ҳамкорликда ҳал этиш имкониятларини яратади.

Бу эса бевосита қишлоқ хўжалигида кооперация ва интеграция муносабатларини ривожлантириш учун, янги замонавий интенсив, ресурстежамкор технологиялар, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини рақамлаштириш каби ўта муҳим вазифаларни ҳал қилиш учун тармоқда фаолият юритаётган ишчи-ходимларни, касбий малакали кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакаларини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, иш жараёнида одамларнинг муайян эҳтиёжларини қондирадиган моддий ва маънавий қадриятларгина эмас, балки ходимларнинг ўзлари ҳам йиллар давомида тажрибалари ошиб, янги билим, кўникмаларни эгаллаб, ижодий салоҳиятини очиб беришади. Шу билан бирга, ишлаб чиқаришнинг ҳар бир эришилган даражасига ходимларнинг, муваффақиятли иш фаолиятини олиб бориш учун зарур бўлган, ўз билим, кўникма ва малакалари даражаси ва йиғиндиси тўғри келади, бу ҳолат иқтисодиётда одатда ходимнинг касбий малака даражаси билан белгиланади. Ходимлар янги замонавий билим олиб ўзларини иш услубларини такомиллаштириб янги материаллар, асбоб-ускуналар, технологиялар ва хизматларни яратишади. Булар ҳаммаси ишлаб чиқариш жараёнини янги сифат босқичига олиб чиқади ва бу жараён ўз навбатида юқори даражали таълим ва касбий тайёрлигига эга бўлган ходимларни талаб этади. Демак, ишлаб чиқаришни ривожлантириш жараёнида биринчи ўринни муайян шахсий салоҳиятга эга бўлган, асосийси малака даражасига эга бўлган шахс эгаллайди. Шу сабабдан ҳам, бугунги кунда ташкил этилаётган ва фаолият юритаётган кооперативлар ва кластерлар ишлаб чиқаришнинг интеграциялашган замонавий шакли сифатида малакали кадрларга эҳтиёж сезмоқда.

1-расм. Кадрларни малакасини ошириш узлуксиз жараёнининг босқичлари²

Ҳозирги кунда кадрларнинг малакасини ошириш муаммосини ҳал этиш бир неча босқични ўз ичига олган мураккаб узлуксиз жараён ҳисобланиб қуйидаги босқичлардан иборат (1-расм):

- **эҳтиёжларни аниқлаш** – қишлоқ хўжалиги ташкилоти қайси йўналишдаги мутахассисларнинг малакасини оширишга муҳтож;
- **бюджетни шакиллантириш** – қишлоқ хўжалиги ташкилоти кадрларни ўқитиш учун маблағ ажратиш;
- **мақсадларни аниқлаш** – кадрларни қаерда, қайси мавзуда ва усулларда (онлайн/ офлайн) ўқитишни танлаш, ҳамда ўқиш якунида қандай мезонлар билан баҳоланишини аниқлаш;
- **ўқитиш** – белгиланган дастур ва усулларда ўқитиш;
- **касбий кўникма ва билимларни шакллантириш;**
- **ўқитиш самарадорлигини баҳолаш.**

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ишчилар малака даражасини узлуксиз ошириш концепцияси асосида босқичма-босқич касбий таълимни ташкил этиш тамойили ётади. У ўз навбатида таълимнинг, ўқитиш шакл ва усулларининг кўп вариантлигига; турли таълим муассасалари учун умумий таълим макони бирлигига; таълим тизимининг ишлаб чиқаришни ривожланиш жараёнларига мос ривожланиш қобилияти, шахснинг эҳтиёжларини ва меҳнат бозорини қондиришга; таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда инновацион режимда ишлай оладиган юқори малакали илмий-педагогик кадрларнинг мавжудлигига асосланади. Кооперация тизимида кадрларни узлуксиз тайёрлаш ва уларнинг малака даражасини ошириш жараёни оддийдан мураккаб касбларга, тор ихтисосликдан кўп тармоқли ишлаб чиқаришга ўтиш тамойили асосида амалга оширилиши лозим.

Бундай ҳолда кооперация тизимининг малакали кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш қуйидаги босқичлардан иборат бўлиши керак:

1. Бажарилаётган иш хусусиятидан келиб чиқиб кўйилган талабларга кўра ходимларни профессионал танлаш ва бирор касбга йўналтириш.
2. Ходимларни малака даражасига кўра аттестациядан ўтказиш ва шу даражага таъсир этувчи омилларни баҳолаш.

²Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

3. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш истиқболларига, технология, такомиллаштириш режасига ва жиҳозларни модернизация қилишга мувофиқ ходимларнинг малака ва кўникмаларини, шунингдек, профессионал жиҳатдан муҳим фазилатларини ривожлантириш.

Оқилона ташкил этиш мақсадида, энг юқори касбий даражага эришиш, касбий даражаларни кетма-кет эгаллаш жараёнида содир бўлиши керак:

– бошланғич таълим, шу жумладан умумтаълим мактабларида яратилган ихтисослаштирилган синфларда;

– кооператив тизимидаги ўрта махсус касб-ҳунар таълими муассасаларида танланган мутахассислик бўйича олинган ўрта таълим;

– олий таълим – танланган мутахассислик бўйича кооператив тизимдаги олий ўқув юртларида.

Бугунги кунда кооперация ишчилар малакасини оширишнинг муҳим шакллари – бу кооперация тизимнинг таълим муассасалари базасида 1,5-3 йилда бир марта ўтказиладиган курслар ва семинарлар, улар замонавий электрон тизимларнинг имкониятларидан фойдаланиб, ходимларни профессионал аттестациядан ўтказиш учун ҳам ишлатилиши керак.

Ушбу жараённинг ўзига хослиги шундаки, кооперация муносабатлари билан шуғилланаётган кооператив корхоналарда кадрларни тайёрлаш, ҳамда уларнинг узлуксиз малакасини оширишни таъминлаш учун кадрларни тайёрлаш хизматини ташкил этиш жуда муҳим. У кооператив ташкилотларни кооперация муносабати учун ишчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини оширишни таъминловчи муассасалар билан ҳамкорлигини таъминлайди, шу жумладан бевосита ишлаб чиқариш шароитида ходимларнинг касбий тайёргарлигига маъсул бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, кадрларни тайёрлаш хизматини катта кооператив корхоналарда ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Кадрларни тайёрлаш хизмати учта секторга бўлиниб: ходимларни режалаштириш, прогнозлаштириш ва маркетинг тизими, кадрларни ривожлантириш тизими ва ходимларни меҳнат фаолиятини рағбатлантиришни ва мотивация қилишни ривожлантириш тизими, қуйидаги асосий вазифаларни бажаради:

- ходимларни бошқариш стратегиясини ишлаб чиқиш;
- кадрлар салоҳиятини баҳолаш;
- меҳнат бозорини таҳлил қилиш;
- кадрларга бўлган талабларни режалаштириш ва прогнозлаштириш;
- вакант лавозимларга номзодларни танлаш;
- ходимларни жорий даврий аттестациядан ўтказиш ва баҳолаш;
- ишлаб чиқариш шароитида ишчиларни касбий тайёрлаш;
- таълим муассасалари билан боғлиқлигини таъминлаш;
- захирадаги кадрлар билан ишлаш;
- янги ходимларни касбий ва ижтимоий-психологик мослаштириш;
- меҳнат ҳақини тўлаш тизимларини ишлаб чиқиш;
- ходимларни моддий ва маънавий мукофатлаш воситаларидан фойдаланиш;
- ходимларнинг фойда ва капиталларда иштирок этиш шакллари ишлаб чиқиш.

Тизимли равишда ўқитиш хизмати ва унинг вазифалари 2-расмда келтирилган. Кадрларни тайёрлашнинг таркибий тузилмаси ходимларни режалаштириш, прогнозлаштириш ва маркетинг тизими, кадрларни ривожлантириш тизими ҳамда ходимларни меҳнат фаолиятини рағбатлантиришни ва мотивация қилишни ривожлантириш тизимидан иборат бўлиши керак (2-расм).

2-расм. Кадрларни тайёрлаш хизмати тизимаси³

Кадрлар тайёрлаш хизмати бошқа нарсалар қатори ҳақ тўлашдаги ўзгаришлар орқали ўз малакасини оширувчи ходимларни ҳам маънавий, ҳам моддий рағбатлантириш вазифаларини ҳал этади. Меҳнатга ҳақ тўлаш – бозор механизмининг энг муҳим таркибий қисми бўлиб, ходимнинг меҳнат ресурсига эгалик ҳуқуқини иқтисодий рўёбга чиқариш шаклидир. Ҳозирги мавжуд вазиятдаёса ходимнинг меҳнат фаолиятини оширишда унинг ўрнини баҳолаш қийин. Шу боисдан қишлоқ хўжалиги кооперативларида ҳақ тўлаш тизимини таҳлил қилингандан кейин қуйидаги хулосалар чиқарилди:

1. Иш ҳақи паст даражадалиги, мавсумийлиги ва кафолатланмаганлиги туфайли кооперативлар рағбатлантирувчи вазифасини йўқотиб, кооперация тизимида ходимлар қўнимсизлигининг асосий сабаби бўлиб қолди.

2. Бонуслар ва қўшимча тўловлар ўзларининг рағбатлантирувчи ролини йўқотди ва аслида тариф ставкаларининг механик ўсиши ва расмий иш ҳақи, одатда меҳнат натижалари билан боғлиқ эмаслиги.

Бундан ташқари, улар меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил қилишни шу қадар мураккаблаштирганки (кўпгина тоифадаги ходимлар учун тарифга 5-7 хил қўшимча қўлланилади), буни тушуниш қийин бўлиб қолди.

³Абдуллоев А.Ж томонидан ишлаб чиқилган.

Иш ҳақиға рағбатлантирувчи вазифаларини қайтариш, унинг ҳажмини бошқариш иқтисодиётида ишлаб чиқариш фаолияти натижалари билан боғлиқлигини таъминлаш, профессионал маҳоратини оширишга рағбатлантириш, кооперация тизимда мансаб поғонасида ва ишда юқоригилавозимга кўтарилишига ундаш мақсадида, иш ҳақи тарифини тартибга солишнинг мослашувчан моделдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Ҳақ тўлашнинг бу шаклининг моҳияти ягона тариф сеткаси (разряд) ва малака даражаларидан фойдаланишдан иборат. Тариф сеткасидан фойдаланиш ҳар бир ходимнинг умумий ишга қўшган шахсий ҳиссасини, эгаллаётган лавозим, бажарилган ишларнинг тури ва меҳнат шароитларига қараб аниқлаш имконини беради. Яқка тартибдаги тариф разряди меҳнатни сифат ва амалга оширилаётган шароитларга қараб тарификация қилиш ёки режалаштириш натижасида белгиланади. Бу эса *"тенг иш фаолияти учун тенг ҳақ тўлаш"* – тамойилига риоя этилишини таъминлайди. Малака даражаларидан фойдаланиш эса ҳар бир ходимни меҳнат фаолиятининг миқдорий ва сифат кўрсаткичларини яхшилаш учун белгиланган тариф (разряд) доирасида рағбатлантиришга имкон беради.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида кооперация муносабатлари асосида фаолият олиб бораётган ходим, одатда, мустақил равишда ўз касбий таълими учун тўловини ошираётган, у муайян касбий таълим муассасасини тамомлагандан кейин, олган малака даражаси учун камида унга кетган харажатларини қоплашади, деб кутиш мумкинлиги жуда муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳолда, у малака даражасини оширишдан кейин, иш фаолияти вақтидан ой сонига мос, қилинган харажатларнинг бир қисми сифатида, ходимнинг иш ҳақиға ойлик устаманингэнг кам миқдорини аниқлаш зарур ҳисобланади. Ходимнинг малака даражаси бўйича устама қиймати (ёки тариф коэффициенти) ўқитиш харажатларига тенг бевосита харажатларни ҳам, ўқитиш вақтида олинган билвосита харажатларни (ўтказиб юборилган имкониятлар) ҳам ҳисобга олиши ва доимий равишда аниқланиб, ҳисоб-китоб қилиниб борилиши керак.

Ўқув харажатларини ҳисобга олиш (кооператив ташкилотитомонидан ёки ўз ҳисобидан ўқишига тўлов қилаётган ходим) барча ҳақиқий (режали) ўқув харажатларини ҳисобга олиш ва уларни ўз вақтига келтириш йўли билан аниқланиши мумкин. Ўқув харажатларини ҳисобга олиш учун ҳудуддаги кооператив таълим муассасасида белгиланган ўқитиш нархларига эътибор қаратиш ва улар ўзгарганда ҳисоб-китобларни тўғрилаш зарур. Буни дисконтлаш асосида амалга ошириш мумкин, бу эса бошқа нарсалар қатори бозор иқтисодиётида муқаррар бўлган инфляцион жараёнларни ҳам ҳисобга олиш имконини беради.

5. Хулоса ва таклифлар.

Ходимнинг кооперация тизимда таълим ва малака даражасини ошириш учун энг муҳим рағбат – буюқори ижтимоий мақомни ва уларнинг сифат хусусиятларига мос келадиган лавозимни эгаллаш имкониятига бевосита боғлиқ бўлиши керак.

Айнан малакали ходимлар иш самарадорлигини оширишга хизмат қилишини ҳисобга оладиган бўлсак биз қуйидаги таклифларни бериб ўтмоқчимиз:

1. Фермер хўжаликларида тажрибали инсонларни яъни айнан шу соҳада билим олган ёки йиллар давомида тажриба оширган инсонларни жалб этиш;
2. Фермер хўжаликлари кооперациясида инновацион техникалардан фойдаланишни йўлга қўйиш, бу учун эса хожимларга ушбу техникалардан фойдаланиш йўлларини ўқитиш ва ўргатиш;
3. Кооперацияларни илм фан билан интеграциялаш ва кооперация остида ушбу йўналишда фаолият изланиш олиб бораётган олимларни ходим сифатида жалб этиш ва уларга имкониятлар яратиш, чет элда ўқиш имкониятларини яратиш;
4. Жамиятда фаолият юритаётган ходимларни малакасини текшириш ва маълум бир муддатда уларни қайта тайёрлаш учун ўқитиш.
5. Ходимларни ишга ёллаш, уларни ўқитиш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича тизим ва стратегия тузиб унга амал қилиш.

Кадрларни тайёрлаш учун кооператив таълим муассасалари тизимидан фойдаланиб, кооперативлар иқтисодий ривожланиш режалари асосида талаб этиладиган мутахассисликлар бўйича турли даражадаги юқори малакали кадрлар тайёрлашни "бюджетма" қилишлари мумкин. Кооператив ташкилотлар йўналиши бўйича ўқитган талабалар учун, томонларнинг муайян мажбуриятлари билан шартномалар тизими ишлаб чиқилган бўлиши керак, шу жумладан малакасини ошириш даврида

малакали ходимлар учун иш ўринларини "банд" қилиш, билим ва малака даражаси... янада ошириш имконияти ва шу асосда мансаб поғонасида юқорига кўтарилиш ҳамда ўзининг молиявий ҳолатини яхшилаш лозим. Меҳнат жараёни тарафлари томонидан мажбурий ижро этилиши лозим бўлган шартномада назарда тутилган ушбу қоида малакали ходимнинг ижтимоий-ҳуқуқий мақомини сезиларли даражада оширади.

Лекин, шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, истиқболда республикамизда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ қайси йўналишда у ёки бу шаклдаги кооператив ташкил қилинмасин, уларнинг энг асосий таркибий аъзо (таъсисчи)лари мақомида фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда томорқа ер эгалари ҳал қилувчи рол ўйнаши лозим. Яъни, кооператив таркибида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқа барча йўналишлардаги ички кооператив бўлинмалари ва пайчи аъзоларининг моддий манфаатдорлигини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш самарадорлигининг пировард натижаларига боғлаш механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш талаб этилади.

Демак, республика аграр соҳасидаги таркибий-ташкилий ислохотларнинг кейинги босқичларида "ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги бирлашмаларида ихтиёрийлик ва пай асосида иштирок этиш тамойилларида мустақил ва ўзаро боғлиқ қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер, деҳқон хўжаликлари ҳамда томорқа ер эгаларининг кооперацион бирлашиши институтини яратиш ва кенг қўллаш" стратегик вазифалардан эканлигини тан олган ҳолда кадрлар малакасини ошириш мақсадида тегишли дастурий чора-тадбирлар ва йўл хариталарини ишлаб чиқиш, илмий-тадқиқот ишлари кўламини кенгайтириш ва уларнинг инновацион ечимларини амалиётга тезкор татбиқ этиш тақозо этилади (Қарор, 2019).

Шу сабабларга кўра, аграр соҳада кластер тизимини ривожлантириш, ихтиёрийлик тамойили ва улушли пай механизми асосида кооперация муносабатларини кенг жорий этишни жадаллаштириш нафақат уларда иштирок этувчи хўжалик юритиш субъектларида инновацион модернизациялаш ва диверсификациялаш чора-тадбирлари самарадорлигини ошириш, шунингдек, аграр соҳа тармоқлари ва хўжалиklarининг ўзаро боғлиқ фаолиятларида қўшилган қиймат яратиш захираларидан тўлиқ фойдаланиш, демократик (корпоратив) бошқариш тизимини шакллантириш, фермер ва деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқариш-иқтисодий манфаатларини таъминлаш механизмлари, чора-тадбирлари ва илмий-амалий ечимларини ишлаб чиқиб, амалиётга жорий этиш устувор аҳамиятга эга.

Адабиётлар / Литература / Reference:

Pogodina T.V., Veselovsky M.Y., Abrashkin M.S., & Aleksakhina V.G. (2015) Improvement of the innovative capacity of a socioeconomic system based on the development of the cluster approach. *Asian Social Science*, 11(1), 304.

Uphoff N. (2019). *Improving international irrigation management with farmer participation: Getting the process right*. Routledge.

Бендик Н.В., Савченко А.В. (2019) Разработка модуля взаимодействия сельскохозяйственных товаропроизводителей с экспертами для платформы "Умный фермер 4.0". *Климат, экология, сельское хозяйство Евразии*, 197.

Тожибоева, Д. (2017). Фермер хўжаликлари самарадорлигининг илмий-назарий асослари. *Экономика и финансы (Ўзбекистан)*, (12), 10-18.

Фармон (2017) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги "Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин май-донларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5199-сон. / Decree (2017) of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 9, 2017 No. DP-5199 "On measures to protect the rights and legal interests of farmers, peasant farms and landowners, and to fundamentally improve the system of effective use of agricultural land."

Қарор (2019) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 мартдаги "Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4239-сон. / Resolution (2019) of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 14, 2019 "On measures to develop agricultural cooperation in the field of fruit and vegetable production" No. RP-4239.